

АНТРОПОНІМІКОН ВИЖВІВСЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ XVII ст.

Антропонімія давніх писемних пам'яток є важливою складовою ономастикону. На сучасному етапі українська антропоніміка має значні здобутки у вивченні антропонімічних систем. Власні назви осіб комплексно проаналізовані у межах окремих історико-етнографічних регіонів: Закарпаття (П. Чучка), Бойківщини (Г. Бучко), Гуцульщини (Б. Близнюк), Лемківщини кінця XVII – поч. XIX ст. (С. Панцьо), Опілля (Г. Панчук), Буковини (Л. Кракалія, Л. Тарновецька), Тернопільщини (Г. Бачинська, Н. Свистун, С. Шеремета), Верхньої Наддністрянщини (І. Фаріон), Середнього Полісся (І. Козубенко), правобережного Побужжя (Т. Космакова), Західного Поділля (Н. Рувьова), Лубенщини (Л. Кравченко), Середньодніпровського Лівобережжя (В. Шевцова), Середньої Наддніпрянщини (І. Сухомлин), південно-східної України (В. Горпинич, Т. Марталога, В. Познанська).

На обширному діахронному матеріалі здійснені розвідки М. Худаша, М. Сенів, С. Пахомової. У рамках певних синхронних зрізів виконані антропонімічні дослідження Л. Гумецької (XIV – XV ст.), М. Демчук (XIV – XVII ст.), Р. Керсти, І. Єфименко (XVI ст.), Р. Осташа, С. Бевзенка, О. Добровольської, І. Сухомлина, В. Франчук, А. Залеського (XVII ст.), О. Неділько, В. Шевцової (друга пол. XVII – перша пол. XVIII ст.), В. Денисюка (друга пол. XVII – XVIII ст.), І. Фаріон (кінець XVIII – поч. XIX ст.), С. Глущика (1765 – 1769 рр.), Л. Тарновецької (перша пол. XIX ст.), Л. Ящук (XVI – XVII ст.). Джерельною базою хронологічних студій слугують пам'ятки ділової та побутової писемності – актові книги, грамоти, метрики, погосподарські книги, козацькі реєстри, описи, переписи населення, ревізії тощо. Особливу цінність становлять документи, які ще не були об'єктом лінгвістичних досліджень, оскільки вони вводять у науковий обіг нові мовні

факти, дають відомості для висновків про формування системи власних назв української мови.

Матеріал для нашої розвідки взято із Вижвівської актової книги, маловивченої пам'ятки українського ділового письменства XVII ст. Вибір джерела дослідження зумовлений, насамперед, тим, що вперше у центрі мовознавчих пошуків – власні назви осіб середньовічного м. Вижва (сучасне с. Нова Вижва Старовижівського р-ну Волинської обл.). Антропонімікон Західного Полісся частково був предметом наукових зацікавлень В. Покальчука, Г. Аркушина, Н. Шульської, Л. Лісової [7; 1; 2; 12; 5], проте антропоніми Вижвівської актової книги досі не вивчалися. Зокрема, в опрацьованих ста справах пам'ятки зафіксовано понад триста власних особових назв різної структури.

Як свідчать репрезентовані антропоніми, найменування осіб у вижвівчан XVII ст. було неунормованим і здійснювалося у довільний спосіб. За кількістю структурних одиниць виділяємо одночленні, двочленні і тричленні найменування. Окрему групу номенів становлять так звані «описові» найменування, які ідентифікують особу за допомогою апелятивного опису (Керста, 37). Інша назва їх – мішані, або антропонімічно-апелятивні іменування [10, с. 110].

Одночленні іменування використовувалися вижвівськими писарями досить часто. Із чоловічих назв осіб цього виду фіксуємо християнські (церковні) імена містян, повні, усічені, ускладнені суфіксами: Есипь 146, Іанъдрѣи 161, Лавринъ 162, Мартынъ 145 зв., Павло 160, Пётръ 141, Трохимъ 154 зв., Хаскель 144 зв., Іакубъ 140; Васко 141 зв., Гапонъ 188 зв., Кирь 179, Марко 142, Миско 141 зв., Терешико 146 зв., Тимасъ 160 зв., Тишько 175 зв., Харко 186 зв., Хведко 143, Юрко 158.

Окрім церковних імен, зрідка вживалися такі одночленні чоловічі іменування:

– давньослов'янські автохтонні відкомполітивні і відапелятивні імена: Радко 155 зв., пор. ОН Радиславъ, Радимиръ (Демчук, 36), Жданъ 259 (Демчук, 113),

Бакунь 35 зв., від ОН Бака, пор. Бака Федір, Бака Григорій (Бірыла, 197), похідне із суфіксом *-унь*, який був засобом творення зневажливо-насмішливих назв типу *балакун, свистун*, пор. ОН Седунь, Красунь (Керста, 90);

– іменування за власним іменем або прізвиськом батька: *от Сошъковича* 257, *Лєвошєвича* 154 зв., *Павлєнѣтѣ* 145.

Засвідчена власна назва особи за етнічною приналежністю: *Сєрбєнь* 166, пор. ОН *Сєрбинь* (Керста, 33). Знаходимо й відойконімний антропонім: *Мєдєшєвскии* 257, який за походженням належить до так званих «відтопонімних прикметників» [3, с. 210].

Одночленні жіночі власні назви репрезентовані головно християнськими іменами, повними й короткими: *Ганна* 153, *Зиновііа* 183, *Катєрини* 277 зв., из *Марєю* 141 зв., *Влєною* 202 зв., *Просиміа* 193 зв., *Устимєю* 182; *Васіа* 149, *Луцєю* 161 зв., *Любкою* 148, *Вгапкою* 157 зв.

Жіночі іменування із суфіксом *-иха*, які представляють самотній східнослов'янський словотворчий тип андронімів [11, с. 235], знайшли своє відображення в однокомпонентних назвах осіб, що походять: від чоловічих християнських імен: *Вєрємииха* 214, *Панасихи* 181 зв.; від чоловічих відапелятивних слов'янських автохтонних імен: *Бровчиха* 179, пор. ОН *Бровко*, від *бровко* «кличка пса з великими бровами» (Реєстр, 531), *Каганихи* 277 зв., пор. ОН *Кагань*, від тюрк. *hakan* «цар», «хан» (Реєстр, 542), *Лакотихи* 144 зв., пор. ПН *Локоть* (Горпинич, 100). Виявлені поодинокі жіночі найменування посесивного походження з суфіксами *-ов/-ин*: *от Бровчинєи* 185, *Лотышовєи* 187, пор. відетнонімну ОН *Лотышь* (Реєстр, 548), *обмєж Мирковєи* 175 зв., пор. ОН *Мирко* (Демчук, 78). Фіксуємо й відойконімну жіночу назву особи: *жоною своєю Вкъсицкою* 143 зв.

Двочленні іменування вижвівчан становлять переважну більшість антропонімікону пам'ятки. За лексико-семантичними особливостями компонентів двочленні чоловічі назви осіб – це здебільшого найменування за власним іменем та патронімічною назвою, що містять:

– християнське ім'я і патронім на *-ич, -евич/-ович*: Аньдрєіа Дємєнич[а] 146 зв., Власа Дємєнич[а] 179 зв., Иванови Савчичу 174, Игната Куньчич[а] 142, Лавришови Нєродчичу 278, Макар Хотабич 174 та Макаръ Хотабкович 194, Мартинъ Оксютич 158, 176 зв., Мисіа Данилчича 161 і Мисіа Данилович[а] 173, Сємєнови Лапчичу 156, Тимошъ Танъчичъ 36;

Воцєхъ Крєсєвич 166 зв., Гаврила Тимошєвич[а] 190, Ивана Жданєвич[а] 164, Ивану Лавришєвичу 146 зв., Мєлєха Митєвича 36, Іарошови Нєциєвичови 152 зв.; Аврамъ Пушъкарович 190 зв., Аръхипъ Самсонович 189 зв., Васка Глѣбковича 158, Васка Приходович[а] 189 зв., Пєтра Пушъкарович[а] 191, Стєцъка Морозович[а] 167 і Стєцъка Морозика 188, Іаном Щастновичєм 140;

– християнське ім'я і патронім на *-ик*: Васко Гонъчикъ 193, Васко Куцикъ 166, Гаврила Бибика 185 зв., Дмитра Дунъчєка 153 зв., Иванъ Козорєзикъ 141, Ивана Лєвошыка 214, Кузмы Дунчика 142, зв., Іаръмола Мажджарика 189 зв., Іароша Шголрѣчєка 185 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-ко*: Стєпана Стужка 172, Супрунъ Гарашъко 185 зв., Юхим Скучко 145 зв., Іацька Лозька 141 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-ець*: Васка Гонъца 173, Грицєви Порьдубцови 277, Кузма Дунєц 151 зв.;

– християнське ім'я і патронім на *-еня*: Мартина Ивчєніата 158 зв.;

– два християнських імені, із яких другий компонент, правдоподібно, був іменем батька чи іншого предка (пор. [6, с. 507]): Хвєдка Гриніа 185.

У Вижвівській актовій книзі наявні двочленні чоловічі іменування, що є назвами осіб за власним іменем та відапелятивним слов'янським іменем чи прізвиськом, серед яких виділяємо такі структурні різновиди:

– християнське ім'я і відапелятивне слов'янське ім'я чи прізвисько, пов'язане із внутрішніми та зовнішніми особливостями людини: Мартина Нєродъки 179 зв., Хвєдко Шелєсть 144 зв., Сємєна Короцѣа 172 зв.;

– християнське ім'я і відапелятивне слов'янське ім'я чи прізвисько на *-ица/-иція*, який використовувався для утворення суфіксальних варіантів як християнських імен (*Іваниця, Хомиця*) (Керста, 89), так і слов'янських

автохтонних імен (*Балиця, Ступиця, Лисиця, Одениця*) (Демчук, 99, 139):
Анѣтона Глушаница 180, пор. прізвищеву назву *Глушаниця*, яка походить від нечленного прикметника *глух* (Чучка, 124);

Анѣтон Кримніаница 172, *Матфеи Кримніаница* 278, Миска Кримніаница 276 зв., пор. апелятив *кремениця* – зменшене від *креміль* (Грінченко, II, 302), діалектні номени *кремениця* – «креміль; бот. кремена лікарська» (ГГ, 104), *криміница* «гладкий, відшліфований камінь» (Гуйванюк, 234);

Мискови Коднєниці 183, пор. назву с. *Кодня* Житомирського р-ну Житомирської обл. (СГН Укр, 201), відому з початку XVI ст. (SGKP, IV, 238), тож, можливо, це відойконімне утворення.

Ще один вид двочлених чоловічих назв пам'ятки – найменування за власним іменем та характеристикою особи, представлені такими компонентами:

– християнське ім'я і назва-вказівка на професію, заняття: Васка Горщара 166, Лєсія Ковалія 151, *Матфеіа Шєвца* 191 Радька Слусара 156, Стєпана Лисничого 169 зв., Хвєдка Ковалія 141, Іакубови Слусару 140;

– християнське ім'я і назва особи за місцем походження або проживання: Анѣдрѣю Москалю 162 зв., Миколаємъ Сєрѣбиномъ 212 зв., Васко Низ 140, Шимонєм Борковским 147, Іан Зимницьки 183, Јана Пнєвського 212 зв., Івана Порьдубского 167 зв.

Двочленні особові назви становлять найбільшу частину жіночих найменувань пам'ятки. За структурними та лексико-семантичними особливостями превалюють ті оніми, що складаються з християнського імені та посесивної нави на *-овна/-евна*: Гапька Лисовна 154, Катєрини Мисковны 163, Марушкою Валєнтивною 152, *Вришьки Токьмаловны* 185 та *Врисци Токмаліаньци* 185, *Полажка Юрковна* 185 зв., *Зѣньки Потьєвны* 191 зв., *Насти Ковалєвны* 181, *Врисци Короцєвни* 172 зв. На спосіб утворення таких назв указує описове найменування, яке містить християнське ім'я і вказівку на ім'я по батькові: *Марушька, по отцу Гарасимовна* 178.

Розмаїття антропоформул серед жіночих іменувань свідчить про неунормованість способів ідентифікації жінок, до прикладу, виявлені назви, що складаються із:

– жіночого християнського імені та андроніма на *-иха*: *Зиновии Карпихи* 183 зв., *Орышъка Лапъчиха* 214 зв.;

– двох андронімів на *-иха*: *Хведчихи Трипачихи* 179;

– андроніма на *-иха* та посесива від чоловічого імені: *Мишъчиха Сеньдикова* 212 зв., *Хведчиха Денисыкова* 258 зв.;

– жіночого християнського імені та посесива на *-ов*: *Васіа Костукова* 187 зв., а також назва, у складі якої наявні два посесиви на *-ов*: *Іакимовое Поповичовеи* 144;

– жіночого християнського імені та назви за ім'ям чоловіка у формі присвійного прикметника на *-ск-*: *Уліанки Ковалскоє* 182 зв.;

– двох посесивів на *-ов -ск-* *Щупаковскои Юрковскои* 276 зв.;

– жіночого християнського імені та відтопонімної назви на *-анка*: *Катєрины Ростопчанъки* 184 зв., *Куцею Барнатанъкою* 188 зв., *Огапка Мариштанка* 161 зв., зокрема Л. Литвинчук припускає, що імена на *-анка* ідентифікують землевласниць [4, с. 145].

Таким чином матеріали досліджуваної пам'ятки підтверджують думки науковців про абсолютну перевагу двочленних антропонімійних іменувань, що особливо спостерігається в документах XVI – XVIII ст. [6, с. 507; 4, с. 145].

Значно меншу кількість антропонімів Вижвівської актові книги становлять **тричленні власні назви осіб**. Вони були засобом ідентифікації представників різних верств населення: шляхтичів і посполитих. Чіткої схеми їх не визначаємо через розрізненість структури та лексико-семантичних особливостей назв, серед яких можна виділити:

– чоловічі іменування з двома патронімними складовими на *-ич, -евич/-ович*: *Андрєѧ Устѧнович[а] Сємакович[а]* 278, *Грицємъ Моисєєвичєм Дворниковичєм* 180, *Иванови Иванович[у] Синовчєвич[у]* 186 зв., *Лукашъ Хомич Лєсюкович* 175 зв., *Матфєи Устѧнович[а] Сємакович* 278, *Миско*

Иванович Сємашькович 193, Радько Мискович Слусарович 165, Романа Сыновчєвич[а] Данилович[а], Савци Потѣевичу Карьповичу 184, Сємена Иванович[а] Стецєвич[а] 166 зв., Трохима Куриловича Сємакович̄ 172 зв., Іарошъ Васкович Забєлич 153;

– чоловічі іменування з однією патронімною складовою на *-ич*, *-евич/-ович*: Васка Куцика Либковича 141, Ива̄н Карпович Пукаликъ 159 зв., Трохима Шкошькович[а] Скрыма 182, А̄ндрѣи Іацкович̄ Ковал̄ 277, Ковал Степанъ Кузмич 175 зв., Хведунови Сєменовичу Горшарєви 143, Юрка Куньчич[а] Коваліа 157 зв., Іакуба Слусара Станиславовича 140, Есипа жида Леибович[а],

– чоловічі іменування без патронімних суфіксів *ич*, *-евич/-ович*: Штєпанови Вшолковскому Руднису 167 зв., Хведкови Приступи Ковшкови 172 зв.

Тричленні власні назви жінок представлені іменуваннями з посесивними складовими: Марушською Преддзіатковичовою Зимницькою 183 зв., Мєлаха Марциновна Кондратова̄ 145, Полажска Іацькова Лакотиха 142 зв.

До складу **описових антропонімів** Вижвівської актової книги входять такі структурні компоненти

– ім'я денотата + ім'я або прізвисько у формі посесива того, за ким називається особа + апелятив на означення спорідненості або свояцтва: Аньтон, Стовков зіат 177, Ивану, Борысовому сыну 258 зв., Васи, сєстры Сошковича 257;

– християнське ім'я + патронім (чи без патроніма) + вказівка на прізвищєву назву особи: Сємена Попович[а] прозвиском Кокоцувщини 174, Хведка Дємидович[а] прозвиском Нишьтъ 147, Степанъ прозвиском Стовко 177.

Огляд антропонімікону Вижвівської актової книги XVII ст. засвідчив використання різних способів ідентифікації особи, з-поміж яких найбільш продуктивною була двочленна модель найменування. До складу чоловічих і жіночих антропоформул входили повні та скорочені християнські імена, що мають абсолютну кількісну перевагу, порівняно із відтопонімними назвами,

поодинокими слов'янськими автохтонними відкомполітними й відапеліативними власними назвами і похідними від них. Окремий вид онімів становили описові найменування, які, крім імені денотата, вміщували апеліативи на означення спорідненості або свояцтва і вказували на прізвищеву назву особи.

Скорочення

Бірыла Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. I : Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны по бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск, 1966.

ГГ Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. В. Закревська. – Львів, 1997. – 230 с.

Горпинич Горпинич В. О. Прізвища степової України. Словник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 2000. – 404 с.

Грінченко Словарь української мови / упор. Б. Грінченко. Т. I–IV. – К., 1907–1909.

Гуйванюк Словник буковинських говірок/ за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688 с.

Демчук Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в українській антропонімії XIV–XVII ст. / М. О. Демчук. – К., 1988. – 117 с.

Керста Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К., 1984. – 152 с.

Реєстр Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підг. до друку О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Остащ, Р. В. Майборода. – К., 1995. – 588 с.

СГН Укр Горпинич В. О. Словник географічних назв України / В. О. Горпинич. – К., 2001. – 526 с.

Чучка Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історикр-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 428 с.

SGKP Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – Т. I–XV.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Західнополіські прізвиська, утворені лексико-семантичним способом / Г. Л. Аркушин // Acta Onomastica. – Ročnik XLI-XLII. – Praha, 2001. – S. 7-17.
2. Аркушин Г. Л. Прізвиська-композиції в говірках Західного Полісся / Г. Л. Аркушин // Słowiańskie composita antropomiczne. – Rozprawy Slawistyczne. 16. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2000. – S. 39-44.
3. Бабій І. Прізвищеві назви на -ськ(ий) у волинян XIV–XV ст. / І. Бабій // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. Вип. 34. Ч. II. – С. 209-213.
4. Литвинчук Л. В. Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі «Актової книги Житомирського актового уряду 1609 р.») / Л. В. Литвинчук / Актуальні питання атропоніміки / відп. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 138-146.
5. Лісова Л. Лексична база прізвищ Горохівщини, мотивованих індивідуальними ознаками першопосілів / Л. Лісова // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. № 22 (I). – Житомир, 2010. – С. 257-266.
6. Остап Р. І. Ідентифікація особи в Реєстрі /Р. І. Остап // Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підг. до друку О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Остап, Р. В. Майборода. – К., 1995. – С. 505-512.
7. Покальчук В. Ф. З історії антропонімії Волині / В. Ф. Покальчук // Питання ономастики. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 272-276.
8. Словник варіантів власних імен північно-західної України / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 372 с.
9. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. Т. I: А–И / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с. ; Т. II : І–П. – 454 с. ; Т. III : Р–Я. – 364 с.
10. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.

11. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 670 с.

12. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Шульська ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – 20 с.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора про мову Вишківської актової книги XVII століття. Аналіз антропонімікону засвідчив використання різних способів ідентифікації особи, з-поміж яких найбільш продуктивною є двочленна модель найменування. До складу чоловічих і жіночих антропоформул входили повні та скорочені християнські імена, слов'янські власні назви і похідні від них.

Ключові слова: антропонім, антропоформула, патронім, християнське ім'я, слов'янське ім'я.

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора о языке Вышевской актовой книги XVII века. Анализ антропонимикона показал использование различных способов идентификации личности, из которых наиболее продуктивной является двучленная модель наименования. В составе мужских и женских антропоформул использовались полные и сокращенные христианские имена, славянские имена и производные от них.

Ключевые слова: антропоним, антропоформула, патроним, христианское имя, славянское имя.

Summary

The article continues a series of author's publications about the language of Vyzhva Act Book the seventeenth century. The research of proper names showed the use of different methods of person's identification, the most productive of which is the binominal model name. The male and female anthropoformulas include full and abbreviated Christian names, Slavic names and their derivatives.

Key words: *anthroponym, anthropoformula, patronymic, a Christian name, a Slavic name.*